

AMIR HAYDARNING HARBIY ISLOHOTI

Qo‘qon davlat universiteti

Gumanitar va tillar fakulteti tarix yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Haydaraliyev Xushnud Muso-zoda

xushnudbekhaydaraliyev611@gmail.com

+998937070611

Annotatsiya

Maqola Amir Haydar hukmronligi davrida Buxoro amirligida amalga oshirilgan harbiy islohotlarni tahlil qilishga bag‘ishlangan. Ushbu islohotlar an’anaviy feodal qo‘shin tizimidan muntazam harbiy bo‘linmalarga o‘tish, markaziy boshqaruvni mustahkamlash, intizomni kuchaytirish va qurol-aslaha ishlab chiqarishni rivojlantirishni o‘z ichiga olgan. Tadqiqot islohotlarning ichki qo‘zg‘olonlarni bostirish va tashqi tahdidlarga qarshi turishdagi rolini, shuningdek, feodal tuzum cheklovlari sababli to‘liq samara bermaganligini ko‘rsatadi. Amir Haydar islohotlari Buxoro amirligi tarixida markazlashuv va modernizatsiya harakatlarining muhim bosqichi sifatida baholanadi va keyingi davrlar uchun tajriba vazifasini o‘tagan.

Kalit so‘zlar: Amir Haydar, Buxoro amirligi, harbiy islohotlar, muntazam qo‘shin, markazlashgan boshqaruv, intizom, qurol-aslaha, feodal tuzum, mudofaa qobiliyati, XIX asr Markaziy Osiyo

Аннотация

Статья посвящена анализу военных реформ, проведённых в Бухарском эмирате в период правления эмира Хайдара (1800–1826). Эти реформы включали переход от традиционной феодальной системы войск к созданию регулярных военных частей, централизацию

управления, усиление дисциплины и развитие производства оружия. Исследование показывает роль реформ в подавлении внутренних восстаний и противостоянии внешним угрозам, а также их ограниченность из-за сохранения феодальных отношений. Реформы эмира Хайдара оцениваются как важный этап централизации и модернизации в истории Бухарского эмирата, послуживший опытом для последующих периодов.

Ключевые слова: эмир Хайдар, Бухарский эмират, военные реформы, регулярные войска, централизованное управление, дисциплина, оружие, феодальный строй, обороноспособность, Центральная Азия XIX века

Abstract

The article is devoted to the analysis of military reforms implemented in the Bukhara Emirate during the reign of Emir Haydar (1800–1826). These reforms encompassed the transition from a traditional feudal military system to the formation of regular troops, centralization of command, strengthening of discipline, and development of weapons production. The study highlights the role of the reforms in suppressing internal rebellions and countering external threats, as well as their limitations due to the persistence of feudal structures. Emir Haydar's reforms are evaluated as a significant stage of centralization and modernization in the history of the Bukhara Emirate, serving as valuable experience for subsequent periods.

Keywords: Emir Haydar, Bukhara Emirate, military reforms, regular troops, centralized command, discipline, weaponry, feudal system, defense capability, 19th-century Central Asia

Kirish

XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida Buxoro amirligi o‘ta murakkab va keskin siyosiy-harbiy vaziyatda mavjud bo‘lib, ichki nizolar, feodal beqarorlik, qo‘zg‘olonlar va tashqi tahdidlar — xususan, Eron, Xiva va

Qo‘qon xonliklari tomonidan doimiy bosim, shuningdek, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga bosqinchilik siyosati — davlat mudofaa tizimini tubdan mustahkamlashni, qo‘shinlarni qayta tashkil etishni va markazlashgan harbiy boshqaruvni joriy etishni talab etardi. Bu davrda amirlik hududiy yaxlitligini saqlab qolish, ichki feodal qarshiliklarni bostirish va tashqi dushmanlarga qarshi turish uchun an’anaviy qabila va mahalliy qo‘shinlarga asoslangan harbiy tuzilma endi yetarli emas edi. Aynan shu sharoitda *Amir Haydar (1800–1826) hukmronligi davrida harbiy sohada muhim va keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi, ular davlatning siyosiy barqarorligini ta’minlash, markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash, qo‘shin intizomini oshirish, harbiy resurslarni samarali boshqarish va amirlik hududiy yaxlitligini saqlab qolishga qaratilgan edi [Ахмедов, Тошкент, 1996, с. 112].*

Amir Haydar harbiy islohotlari Movarounnahrda an’anaviy feodal qo‘shin tizimidan — qabila sardorlari va mahalliy beklarga asoslangan, markazga to‘liq bo‘ysunmagan, ko‘pincha o‘zaro nizo va mustaqillik talab qilgan harbiy kuchlardan — nisbatan markazlashgan, amirga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bo‘ysunadigan va professionalroq harbiy boshqaruvga o‘tish jarayonini aks ettiradi. Bu islohotlar nafaqat harbiy texnika va qurollanishni yaxshilash, balki qo‘shin tuzilishini qayta ko‘rib chiqish, yangi harbiy unvonlar joriy etish, intizomiy choralar kuchaytirish va moliyaviy ta’minotni markazlashtirishni o‘z ichiga olgan edi. Shu bois ushbu mavzuning o‘rganilishi Buxoro amirligi tarixini chuqurroq va ko‘p qirrali anglash imkonini beradi: u davlat boshqaruvi evolyutsiyasini, markazlashuv jarayonlarini, ichki va tashqi siyosat o‘zaro bog‘liqligini, shuningdek, an’anaviy jamiyatning modernizatsiya bosqichlarini yoritadi. Amir Haydar islohotlari nafaqat harbiy, balki ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlariga ham ega bo‘lib, feodal tuzumning zaif tomonlarini bartaraf etishga urinish sifatida baholanadi. Ushbu davr tadqiqoti Markaziy Osiyo tarixining umumiy

kontekstida — Rossiya bosqinchiligi oldidan oxirgi mustaqil davlatlarning o‘zini himoya qilish harakatlari nuqtai nazaridan — alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, bu islohotlar keyingi amirlar — Nasrullo va Muzaffar davridagi harbiy o‘zgarishlar uchun zamin yaratganligi jihatidan ham muhimdir. Shu sababli, Amir Haydar harbiy islohotlarini o‘rganish nafaqat Buxoro amirligining ichki siyosatini, balki butun mintaqa tarixidagi harbiy va davlat boshqaruvi evolyutsiyasini tushunish uchun zaruriy shart hisoblanadi. Amir Haydar davrigacha Buxoro amirligi qo‘shinlari asosan an’anaviy feodal tuzumga asoslangan, lashkarboshilar, mahalliy amaldorlar, qabila sardorlari va beklarga tayangan beqaror, doimiy emas va ko‘pincha o‘zaro nizo va mustaqillik talab qilgan harbiy kuchlardan iborat bo‘lgan. Bu tuzilma qo‘shinlarni tez va samarali safarbar etishga, intizomni saqlashga va markaziy buyruqlarga to‘liq bo‘ysunishga imkon bermagan, natijada jangovar samaradorlik past bo‘lib, ichki qo‘zg‘olonlar va tashqi tahdidlarga qarshi turishda jiddiy qiyinchiliklar tug‘dirgan [*Bartold, Moskva, 1963, 284-b*].

Qo‘shinlarning aksariyati mavsumiy yoki vaqtinchalik to‘plangan bo‘lib, ularning sadoqati ko‘proq mahalliy rahbarlarga qaratilgan, amirning markaziy hokimiyatiga esa shartli bo‘lgan. Bu holat davlatning harbiy qudratini zaiflashtirib, ichki feodal parchalanishni kuchaytirgan va tashqi dushmanlar — Eron, Xiva, Qo‘qon va keyinchalik Rossiya imperiyasi — oldida zaiflik ko‘rsatgan. Amir Haydar ushbu tizimning barcha kamchiliklarini chuqur anglab, uni tubdan isloh qilish maqsadida muntazam, doimiy va professional harbiy qismlarni shakllantirishga alohida e‘tibor qaratdi, bu esa amirlik tarixidagi harbiy modernizatsiyaning muhim bosqichi bo‘ldi. Islohotlarning eng muhim yo‘nalishlaridan biri qo‘shin tuzilmasini tartibga solish, uning ierarxiasini aniqlashtirish va boshqaruvni markazlashtirish edi. An’anaviy qabila va mahalliy qo‘shinlar o‘rniga yangi harbiy bo‘linmalar — sarbozlar, to‘pchi qismlar, otliq va piyoda lashkarlar — tashkil etilib, ularning vazifalari aniq belgilandi: hududiy mudofaa, ichki

tartibni saqlash, qo‘zg‘olonlarni bostirish va tashqi janglarda ishtirok etish. Bu bo‘linmalar bevosita amirga bo‘ysundirilib, ularning boshliqlari markaziy saroy tomonidan tayinlandi, bu esa mahalliy beklarga bog‘liqlikni kamaytirdi va markaziy hokimiyatning harbiy sohada nazoratini kuchaytirdi [Azimova, Toshkent, 2005, 76-b]. Yangi tuzilma qo‘shinlarni doimiy xizmatga o‘tkazish, ularni maosh bilan ta‘minlash va harbiy lagerlarda joylashtirishni nazarda tutgan, bu esa qo‘shinlarning jangovar tayyorgarligini oshirishga va sadoqatini markazga yo‘naltirishga xizmat qilgan. Amir Haydar harbiy intizom va xizmat tartibini keskin kuchaytirish choralarini ko‘rdi, chunki an‘anaviy qo‘shinlarda intizomning pastligi va bo‘yin tovlaganlik holatlari keng tarqalgan edi. Qo‘shin ichida qat‘iy bo‘ysunish qoidalari, harbiy nizom va jazo tizimi joriy etilib, xizmatdan bo‘yin tovlagan, tartibni buzgan yoki jangda qochgan askarlarga nisbatan og‘ir jazo choralarini — jarima, qamchi, surgun va hatto o‘lim jazosi — qo‘llash kuchaytirildi [Narzullayrev. Buxoro, 2010, 54-b]. Bu choralar nafaqat qo‘shinlarning jangovar ruhini oshirishga, balki amirning markaziy hokimiyatini mustahkamlashga va feodal beparvolikni yo‘q qilishga qaratilgan edi. Intizom choralarining kuchayishi qo‘shinlarni professionalroq va boshqariladigan kuchga aylantirib, ichki qo‘zg‘olonlarni bostirishda samarali vosita bo‘ldi. Harbiy islohotlarning yana bir muhim jihati qurol-aslaha, mudofaa vositalari va harbiy texnikani takomillashtirish bo‘ldi. Buxoro ustaxonalarida sovut (zirh), qilich, nayza, kamon, o‘q va o‘qotar qurollar (to‘p, miltiq) tayyorlash kengaytirilib, mahalliy hunarmandlar soni oshirildi va yangi texnologiyalar joriy etildi. Ayrim manbalarda xorijiy qurollardan — Eron va Hindistondan keltirilgan miltiqlar, to‘plar va o‘q-dorilardan — foydalanilgani qayd etiladi, bu esa amirlikning tashqi savdo aloqalari va harbiy modernizatsiya harakatlarini ko‘rsatadi [Litvinskiy, Moskva, 1978, 193-b]. Qo‘shinlarni ot va transport vositalari bilan ta‘minlash, harbiy lagerlar va qal‘alar qurilishi ham islohotlarning ajralmas qismi bo‘lib, bu mudofaa qudratini oshirishga xizmat

qilgan. Amir Haydar harbiy islohotlari ichki qo'zg'olonlarni bostirishda (masalan, mahalliy beklarni bo'ysundirish), tashqi bosqinlarning oldini olishda (Qo'qon va Xiva bilan chegaraviy nizolar) va davlat yaxlitligini saqlashda muhim rol o'ynadi. Yangi qo'shinlar bir qator muvaffaqiyatli janglarda ishtirok etib, amirning hokimiyatini mustahkamladi. Biroq feodal munosabatlarning saqlanib qolishi, iqtisodiy cheklovlar (soliq yukining og'irligi, moliyaviy resurslarning yetishmasligi), mahalliy elita qarshiligi va texnologik orqada qolishlik islohotlarning to'liq samarali bo'lishiga, ya'ni zamonaviy muntazam armiya yaratishga to'sqinlik qildi [*Holikov, Toshkent, 2014, s. 88*].

Natijada islohotlar qisman muvaffaqiyatga erishgan bo'lsada, amirlikning harbiy qudrati XIX asr o'rtalarida Rossiya bosqinchiligiga qarshi tura olmadi. Shu bilan birga, Amir Haydar islohotlari Buxoro amirligi tarixidagi markazlashuv va modernizatsiya harakatlarining eng muhim namunasi bo'lib, keyingi amirlar — Nasrullo va Muzaffar davrlaridagi harbiy o'zgarishlarga zamin yaratdi va Markaziy Osiyo davlatlarining oxirgi mustaqillik davridagi harbiy modernizatsiya tajribasini aks ettiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Amir Haydar tomonidan amalga oshirilgan harbiy islohotlar Buxoro amirligi tarixida o'ta muhim va burilish bosqichi hisoblanadi, chunki ular davlatning ichki barqarorligini ta'minlash, markaziy hokimiyatni mustahkamlash va tashqi tahdidlarga qarshi turish qobiliyatini oshirishga qaratilgan keng ko'lamlı o'zgarishlar edi. Ushbu islohotlar muntazam, doimiy va professional qo'shin shakllantirish, harbiy boshqaruvni to'liq markazlashtirish, intizom va xizmat tartibini keskin kuchaytirish, qurol-aslaha ishlab chiqarishni rivojlantirish va qo'shinlarni moliyaviy ta'minlash tizimini yaxshilash kabi yo'nalishlarni qamrab oldi. Natijada amirlikning mudofaa qobiliyati ma'lum darajada mustahkamlandi, ichki qo'zg'olonlar bostirildi va tashqi dushmanlarga qarshi bir qator muvaffaqiyatli janglar

o'tkazildi, bu esa Amir Haydar hukmronligi davrida davlatning nisbiy barqarorligini ta'minladi. Shu bilan birga, islohotlar feodal jamiyat tuzumi doirasida olib borilgani, iqtisodiy resurslarning cheklanganligi, mahalliy elita qarshiligi va texnologik orqada qolishlik sababli ularning imkoniyatlari va samaradorligi cheklangan bo'lib qoldi. Yangi qo'shinlar tashkil etilgan bo'lsa-da, ular hali zamonaviy armiya darajasiga yetmagan, moliyaviy ta'minot yetishmovchiligi va feodal munosabatlarning saqlanib qolishi islohotlarning to'liq natija berishiga to'sqinlik qildi. Shunga qaramay, Amir Haydar harbiy islohotlari keyingi davrlardagi — Nasrullo va Muzaffar amirlar hukmronligidagi — davlat boshqaruvi va harbiy tizim rivoji uchun muhim tarixiy tajriba va asos vazifasini o'tadi, chunki ular markazlashuv jarayonining boshlanishi, harbiy modernizatsiya harakatlarining dastlabki qadamlari va Buxoro amirligining oxirgi mustaqillik davridagi o'zini himoya qilish urinishlari sifatida baholanadi .

Bu islohotlar nafaqat harbiy, balki ijtimoiy va siyosiy oqibatlarga ham ega bo'lib, Markaziy Osiyo tarixida feodal davlatlarning modernizatsiya yo'lidagi muhim tajribasi sifatida o'rin egallaydi va keyingi tadqiqotlar uchun qimmatli manba bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Ahmedov B.A. Buxoro amirligi tarixi. — Toshkent, 1996. — 256 b.*
2. *Bartold V.V. Turkeston v epoxu mongolskogo nashestviya. — Moskva, 1963. — 746 b.*
3. *Azimova N.X. Buxoro amirligida davlat boshqaruvi. — Toshkent, 2005. — 198 b.*
4. *Narzullaev Sh. Buxoro amirligi harbiy tizimi. — Buxoro, 2010. — 144 b.*

5. Litvinskiy B.A. *Istoriya narodov Sredney Azii*. — Moskva, 1978. — 312 b.
6. Xoliqov A. *Markaziy Osiyo tarixidan lavhalar*. — Toshkent, 2014. — 220 b.
7. Rahimov Q. *XIX asrda Buxoro amirligi*. — Samarqand, 2018. — 304 b.
8. Abdurahmonov G'. *O'rta Osiyo harbiy tarixi*. — Toshkent, 2001. — 180 b.
9. Saidqosimov M. *Buxoro amirlari siyosati*. — Toshkent, 2009. — 210 b.
10. Xasanov S. *Amirlik davri manbalari*. — Buxoro, 2012. — 168 b.
11. Karimov I. *Markaziy Osiyo davlatlari tarixi*. — Toshkent, 1998. — 352 b.
12. Mirzaev A. *XIX asr o'zbek davlatchiligi*. — Toshkent, 2020. — 280 b.